

В'ячеслав Кушнір
ORCID.ORG/0000-0003-3058-3019
професор кафедри археології та
етнології України
факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова (Україна, Одеса)
v_kushnir@ukr.net

ОРНАМЕНТИКА ТКАЦЬКИХ ВИРОБІВ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКО-МОЛДОВСЬКОГО ПОРУБІЖЖЯ: ТРАДИЦІЙНЕ І НОВАЦІЙНЕ

Анотація

В статті розглядаються вироби ткацтва одного із районів півночі Одещини в зоні українсько-молдавського порубіжжя. Увага акцентується на проблемі культурної атрибуції ткацької продукції домашнього виробництва, тенденціях розвитку орнаментики у часовому вимірі.

Аналіз орнаментики показує, що активні міжкультурні комунікації супроводжувались складним процесом інтенсивної акумуляції молдавського традиційного ткацтва з одночасним проникненням в українську традицію, утворенням синкретичних варіативних композиційних схем, властивих виробам порубіжжя.

Ключові слова: *українсько-молдавське порубіжжя, орнаментика, ткацтво*

Viacheslav Kushnir
ORCID.ORG/0000-0003-3058-3019
professor of department of archaeology
and ethnology of Ukraine
faculty of History and Philosophy
Odesa National IIMechnikov university (Ukraine, Odessa)
v_kushnir@ukr.net

THE WEAVING PRODUCTS' ORNAMENTATION OF THE MOLDOVAN-UKRAINIAN BORDERLAND: TRADITIONAL AND NOVATIVE

Summary

The article deals with the weaving products of one of the northern districts of the Odesa region in the Moldovan-Ukrainian borderland area. Attention has been paid to the issue of cultural attribution of home-made weaving products, progress trends of ornamentation within a given period of time. The analysis of the ornamentation shows that active intercultural communication was accompanied by a complex process of intensive acculturation of Moldovan traditional weaving along with simultaneous penetration into the Ukrainian tradition, the formation of syncretic variable compositional patterns inherent in the products of the borderland. The weaving products' ornamentation and their nomenclature reflect the interplay between Ukrainian and Moldovan traditions which as early as the 19th century, in conditions of living together independently Ukrainian and Moldovan, as well as ethnically mixed settlements, were identified as those of Ukrainian and Moldovan. In particular, Moldovan traditions are reflected primarily in the names of products: "par(l)atary", "kadreli", "nafran(m)ytzia"

With the deepening of the process of acculturation, syncretic regional ornamental complexes with the gradual loss of double identification were formed from the traditional for Ukrainians and Moldovans motifs and compositions.

Local ethno-cultural expression can also be traced in the transformation of composition patterns. They are mostly different among Ukrainians and Moldovans, even in neighboring villages. The formation of variation is gradual. Thus, at the time the Moldovans moved to the left bank of the Dniester, the paratary ornamentation evolved during the last quarter of the 19th - the first half of the 20th c.c. from the geometrical patterns up to those of naturalistic under the influence of at least three traditions: Moldovan, local, mostly Ukrainian from Kodyma masters, and Ukrainian from Podillya .

Since the late 19th century there has been a dynamic increase in the semantic content and composition patterns, a gradual transition in the second half of the 19th -early 20th c.c. from the dominant geometrical "the tree of life" and "flowerpot" plant motifs to the naturalistic

images of rose flowers. Until the mid-20th century this motif was firmly established as the basis of the composition.

Key words: *the Ukrainian-Moldovan borderland, ornamentation, weaving*

Постановка проблеми. Кроскультурна взаємодія багата варіативністю форм і механізмів обміну інформацією і практичним досвідом, особливо в зонах інтенсивних комунікацій, однією із яких є українсько-молдовське порубіжжя. Результати таких взаємин проявляються у побуті, господарській діяльності, духовній культурі у тому числі у виробках ткацтва. Однак ткацтво українсько-молдовського порубіжжя, як продукт взаємодії двох сусідніх культур, не досліджене, хоча деякі питання особливостей технології тkania та орнаментики виробів вивчались ще на початку ХХ ст. О. Прусевичем (Прусевич, 1916: 293-303). Зокрема він вказував на те, що на початку ХІХ ст. майстерні з виготовлення килимів функціонували в Саврані і Байбузівці (Прусевич, 1916: 296). Пізніше, окремі питання з історії ткацтва розглядались у різних виданнях. відзначалось, що на Одещині ткацтво, як і шитво, розвивались в домашніх умовах, і як ремесло в осередках колективного виробництва, тобто в артілях. Так у Андрієво-Іванівці в 1886 – 1887 рр. налічувалось 40 килимниць (із 967 душ в 205 господарствах) (Історія, 1969: 673). Вишивальницями в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. славилась Саврань (Історія, 1969:, 736). На весь Балтський повіт були відомі вишиті полянецькими майстринями рушники, чоловічі і жіночі сорочки (Історія, 1969:, 746). В селі Борсуки (Балтщина) популярними були ткацтво і вишивання (Історія, 1969:, 244). Славилось традиційним мистецтвом своїх ткаць і село Березівка (Балтщина) (Історія, 1969:, 246). Майстерні рушники і килими ткали в с.Пужайкове (Історія, 1969:, 247), в селах Кодимщини (Олексіївка, Шершенці, Круті, Лабушна інші).

На початку ХІХ ст. особливості технології тkania, номенклатури виробів, орнаментики досліджувались на Кодимщині (Кушнір, 2003: 27-37), в окремих селах Балтщини, Ананіївського району (Чабан, 2008: 103-120) та південних районів Вінниччини (Косаківський, 2003: 66-85). Автори розглядали в основному питання

підготовки сировини, технології ткання, типології ткацьких виробів, однак орнамент, як феномен міжкультурної взаємодії, етнокультурної варіативності, предметно не розглядався. Залишаються поза увагою вироби подвійної культурної атрибуції, синкретичні орнаментальні комплекси як продукт міжкультурних інтерференцій.

На сьогодні джерельна база є достатньою для вивчення різноманітних питань з історії регіонального ткацтва, та його своєрідності. Крім опублікованих, чималі колекції ткацької продукції домашнього виготовлення зберігаються в експозиціях, фондах Одеського краєзнавчого музею, районних (особливо Кодимському) краєзнавчих музеїв області. Значна кількість виробів виявлена автором в ході польових етнографічних досліджень.

Метою даної розвідки є виявлення молдавських компонентів в орнаментиці і номенклатурі ткацьких виробів українців українсько-молдовського порубіжжя півночі Одеської області, з'ясування тенденцій розвитку килимових композиційних схем.

Виклад основного матеріалу. Ткацькі вироби, як джерело для даної розвідки, є найбільш репрезентативною групою етнографічної спадщини населення українсько-молдовського порубіжжя. Їх виробляли для побутових і обрядових потреб, реалізації на ринку, при цьому орнаментиці, як знаковій і естетичній складовій, надавали велику увагу.

Основна інформаційна цінність міститься в орнаментиці, а також у номенклатурі виробів, які засвідчують не тільки естетичні уподобання майстрів, а відображають і переплетіння українських та молдавських традицій, які навіть ще у XIX ст., в умовах співіснування в регіоні окремо українських і молдавських, а також етнічно змішаних поселень, ідентифікувались як українські і молдовські. Зокрема молдавські традиції відображені насамперед у назвах виробів: «пар(л)атари» (фото 5), «кадрелі» (фото 6), «нафран(м)иця» (фото 4). Крім названих, ще на початку XX століття у відправленій до Санкт-Петербургу етнографічній колекції з Вінничини значаться ймовірно, молдавського походження нафрама, як головний убір, чоловічий пояс – бриу (Переписка, Архив РЭМ.- Ф.1.-Оп.2.-Д.89), які також слід розглядати як за-

позичені українцями. Вони поширені в придністровських селах і не тільки в українсько-молдавських. Тому частково можна погодитись з думкою про те, що в районах порубіжжя не просто назвати елементи орнаменту, композиції приналежні виключно українській, молдавській чи румунській декоративній творчості (Селівачов, http://personal.pu.if.ua/depart/Mykhailo.Celivachov/resource/file/M.%20Seliwaczow_Olsztyn.pdf.160). Частково тому, що питання вирішення проблеми культурної атрибуції все ж залишається. Так, на теренах Молдови, наприклад, паратари вважаються виробами молдавськими, в Україні – українськими, під однаковою назвою.

Однак з часом, з поглибленням процесу акультурації із традиційних для українців і молдован мотивів і композицій формувалися синкретичні регіональні орнаментальні комплекси з поступовою втратою подвійної ідентифікації. Особливо виразно простежується цей процес в орнаментиці. Геометризовані *мотиви*, такі як «дерево життя», «вазон», «зірки», «розети», інші у великій кількості розповсюджені на значній території, втратили ознаки ідентичності ще до переселення, у даному випадку молдован у Буго-Дністровське межиріччя. Ці архаїчні мотиви не є маркером тільки української, чи тільки молдавської традиції. Однак важлива деталь, в українців з часом у композиціях з «деревом життя», «вазону» з'явилися певні регіональні чи навіть локальні особливості, репрезентовані певними мотивами і композиціями.

Показовою з точки зору розуміння історії трансформацій, процесу інтерпретацій в українській *регіональній* традиції є, наприклад *мотив* «вазон». Він стає настільки виразним, що може фігурувати у якості маркера конкретної місцевості. Так, на Одещині – в українців Буджака, повіті Тульча в Румунії (фото 1). «вазон», у вигляді троянд у вазі, витканий чи вишитий нитками одного кольору, переважно білого, на такому ж однотонному тлі рушника.

Фото 1

В іншій інтерпретації виконано «вазон» в деяких селах центральних районів Буго-Дністровського межиріччя Одещини, де він у два-три кольори вишитий переважно технікою «хрестик» і має чимало аналогій у виробках сусідньої Миколаївської області, наприклад села Курлози (фото 2).

На Кодимщині мотив ткали чи вишивали технікою «качалочка»/»кубик» у різнобарвній гамі кольорів (фото 3).

Фото 3

Фото 2

Локаль-

на етнокуль-

турна виразність простежується і в трансформації структури композицій, здебільшого різних в українців і молдован, навіть в сусідніх селах. Процес формування варіативностей поступовий. Так, на час переселення молдован на лівий берег Дністра, за період останньої чверті XIX – першої половини XX ст. орнаментика паратарів

еволюціонувала від геометризованої до натуралістичної стилістики під впливом

не менш як трьох традицій – молдовської, місцевої, переважно української від майстринь Кодимщини, української з Поділля. Саме тут встановлена південно-східна межа поширення подільського килимарства (Падовська, 2009: 35). В процесі розвитку тенденція місцевої української складової посилюється. Розглядаючи зразки у діахронному вимірі, відзначимо, що виробам старшої групи (кінець XIX – початок XX ст.) властива композиція з геометризованим рослинним орнаментом, в основі якої стилізоване «дерево життя», обрамлене по верхньому і нижньому краю килимового виробу частіше зигзагоподібними смугами (фото 5). В музейних колекціях Миколаєва і Одеси, експозиціях районних музеїв від Південного Бугу до Дністра таких зразків чимало. Ви-

роби цього типу з достатньо одноманітною орнаментикою поширені на значній території і визначення виразних локальних відмінностей та певної етнокультурної традиції доволі проблематичне. Ймовірніше більшість із них не є продуктом домашнього ткацтва, а виготовлялись в цехах чи артілях, яких у XIX ст., зокрема на теренах сучасної Одещині було чимало.

Фото 4

Ткацькі цехи, схоже, не особливо переймалися розмаїттям номенклатури виробів і орнаментики. Часто це були композиції навіть скопійовані із килимів східного походження, наприклад у зібраннях відомого орі-

Фото 5

єнталіста і колекціонера Вацлава Ржевузького. Саме такі килими артільного виробництва вирізняються серед інших орнаментами, а їхня присутність в різних регіонах, включаючи навіть вироби українців дельти Дунаю, вказують на значні обсяги виробництва і реалізацію через торгову мережу. Ймовірніше, сільські майстрині їх також копіювали, але імпровізованих варіантів, на даному етапі обмаль, що також підтверджує цехово-артільну природу походження килимів цього типу і незначні обсяги домашнього ткацтва на початку XX ст.

З кінця XIX ст. у змістовому наповненні і структурі композицій спостерігається поступовий перехід від домінуючих гео-

метризованих рослинних мотивів «дерева життя», «вазона» до натуралістичних зображень троянд. До середини ХХ ст. такий мотив остаточно утвердився як основа композиції. Якщо на початку ХХ ст. в середній частині розміщувалися один або декілька мотивів геометризованого «дерева життя», а верхня і нижня кайма виробу прикрашалась смугами ламаних ліній у вигляді «без-

Фото 6

конечника», то у першій половині ХХ ст. завершується перехід від геометризованих до натуралістичних рослинних мотивів (фото 8), зигзагоподібні лінії і трикутники замінюють троян-

дами. Процес поступовий, відображений в групі виробів перехідного етапу, на яких верхня кайма відсутня, а нижня поєднує геометризовані і натуралістичні квіткові мотиви (фото 7). Опоередковано на час виготовлення ткацьких виробів цієї групи вказують і барвники природного походження, які в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. були ще достатньо поширеними у сільській місцевості. На цьому етапі поступово в українських місцевих майстринь зникає розуміння наявності молдавської складової у ткацтві. Українці порубіжних з Молдовою районів (на Кодимщині в українсько-молдавських селах у ХІХ ст. Грабове, Олексіївка, Шершенці інші), принаймні з другої половини 1960-х років вважають виткане ними своїм національним продуктом. Процес перетворення «чужого» у «своє» тривалий, супроводжується, наприклад у назвах, фонетичними трансформаціями та їх значенням, зміни навіть в одній групі ткацьких виробів породжують їх варіативність, збагачуючи загальний фонд декоративно-вжиткового мистецтва.

Фото 7

Фото 8

Список використаних джерел і літератури

1. Історія міст і сіл Української РСР // Одеська область. - К., 1969. - С.673
2. Косаківський, 2014 - Косаківський, В.А., Розвиток ткацтва та килимарства у містечку Чечельник на Південно-Східному Поділлі // Записки історичного факультету.- Вип.25. - Одеса, 2014. - С.66-85

3. Кушнір, 2003 - Кушнір В.Г. Традиційне ткацтво на Кодимщині // Записки історичного факультету.- Вп.13.- Одеса, 2003.- С.27-37.
4. Падовська, 2009 - Падовська Олена. Екзистенція килимарства Поділля: простір, час, характер // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції.- Вінниця, 2009.- С.35.
5. Переписка с А.М.Высоцким, сотрудником Русского музея о собрании этнографических материалов в Воронежской, Киевской и Подольской губерниях // Архив РЭМ.- Ф.1.-Оп.2.- Д.89
6. Прусевич, 1916. - Прусевич А. Ковровое производство // Кустарные промыслы Подольской губернии. -К.,1916. - С. 293-303. [
7. Селівачов Михайло. Традиційне народне мистецтво в етнічно змішаних місцевостях карпатського регіону// електрон.ресурс: http://personal.pu.if.ua/depart/Mykhailo.Celivachov/resource/file/M.%20Seliwaczow_Olsztyn.pdf. - С.160.
8. Чабан, 2008 - Чабан Л.І. Килимарстiю села Пужайкове на Балтщині // Записки історичного факультету.- Вип.19.- Одеса, 2008.- С.103-120.

References

1. Istoriya mist i sil Ukrayinskoyi RSR // Odeska oblast.- K.,1969.- S.673.
2. Kosakivskyy V.A. Rozvytok tkatstva ta kylymarstva u mistechku Chechel'nyk na Pivdenno-Skhidnomu Podilli // Zapysky istorychnoho fakultetu.- Vyp.25.- Odesa, 2014.- S.66-85.
3. Kushnir V.H. Tradytsiyne tkatstvo na Kodymshchyni // Zapysky istorychnoho fakul'tetu.- Vp.13.- Odesa, 2003.- S.27-37.
4. Padovska Olena. Ekzystantsiya kylymarstva Podillya: prostir, chas, kharakter // Materialy Vseukrayins'koyi nau-

- kovo-praktychnoyi konferentsiyi.- Vinnytsya, 2009.- S.35.
5. Perepyska s A.M.Vysotskym, sotrudnykom Russkoho muzeya o sobranyy étnohrafycheskykh materyalov v Voronezhskoy, Kyevskey y Podol'skoy hubernyyakh // Arkhyv RÉM.- F.1.-Op.2.- D.89.
 6. Prusevych A. Kovrovoe proyzvodstvo // Kustarnye promysly Podolskoy hubernyy. -K.,1916. - S. 293-303.
 7. Selivachov Mykhaylo. Tradytsiynе narodne mystetstvo v etnichno zmishanykh mistsevostyakh karpats'koho rehionu// elektron.resurs: http://personal.pu.if.ua/depart/Mykhailo.Celivachov/resource/file/M.%20Seliwaczow_Olsztyn.pdf. - S.160.
 8. Chaban L.I. Kylymarstio sela Puzhaykove na Baltshchyni // Zapysky istorychnoho fakul'tetu.- Vyp.19.- Odesa, 2008.- S.103-120.